

Универзитет у Новом Саду,
Центар за родне студије, АЦИМСИ Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1962013J
УДК 323.28(497.1)"1924"
351.74(497.11)"192"(093.2)
оригиналан научни рад

ТАЈНЕ БЕОГРАДСКЕ ГЛАВЊАЧЕ 20-ИХ ГОДИНА ХХ ВЕКА

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СВАКОДНЕВНИЦЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак: *Зграда полиције у Управи града Београда, злогласна Главњача, представљала је симбол репресије и обрачунавања са политичким неистомишљеницима државног режима у доба Краљевине Југославије. У раду су представљени упечатљиви примери поступања са неполитичким затвореницима током 20-их година ХХ века. Премда су били део обичног света, тортура над лицима са којима се лако могло идентификовати неретко је изазивала огромну пажњу јавности. Случај Љубице Љубичић, девојке која је преминула од последица пребијања у Главњачи 1924. године, пунио је ступце у дневним листовима. Премда је држава показала неспремност да се у овом периоду ухвати у коштац са решавањем овог питања, проблематика Главњаче ангажовала је различите појединце и организације, од којих се истакало Удружење београдских студенткиња.*

Кључне речи: *Главњача, Краљевина Југославија, притвореници, штампа, 20. век*

На територији Краљевине Србије почетком 20. века међу злогласним затворима истицали су се Београдски казни завод у Београдској тврђави, Нишки затвор као и губилиште на Карабурми близу Панчевачког моста, где су све до

1903. године вршена погубљења. Међутим, у новој држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, предност је стекла зграда полиције у Управи града Београда, познатија као Главњача. Зграда Управе израђена је у периоду 1863-1864. године на Великом, односно Краљевом тргу.¹ У њој је било смештено административно и кривично одељење полиције, с тим да је кривичном одељењу припадао притвор. У подруму објекта налазиле су се ћелије (апсане), међу којима су најпознатије биле Главњача и Торка. Главњача је и добила име као највећа, главна, ћелија. Према опису из 1911. године обухватала је „један низак простор, чија је таваница сведена на лук тако да се (...) састаје са задњим зидом, правећи велики угао. Можда 6 метара дугачка и 4 широка. Од половине па до стражњег зида подиже се један банак покривен, од силна лежања већ сасвим углачаним даскама: једна велика тезга: то им је свима заједничка постела.”²

Историја Главњаче неоспорно има више фаза, с тим да је њихова основна карактеристика присуство политичких затвореника. Већ у првој фази у њој су боравили атентатори на кнеза Михаила Обреновића (1868) као и осуђеници у Тополској (1877) и Тимочкој буни (1883). Међутим, осуђеници би убрзо после пресуде били премештени у казамате Београдске тврђаве тако да ће Главњача најчешће представљати синоним за обрачун са комунистима током међуратне Југославије. Предмет овог рада није истраживање положаја и/или третмана политичких противника режима у периоду Краљевине већ поступање са лицима која су била део обичног света, с тим да је њихова тортура неретко изазивала огромну пажњу јавности те је о њима чак и медијски извештавано.

У новој држави, Краљевини СХС, оптерећеној многим политичким, националним, социјалним и верским питањима, становништво је било далеко хетерогеније и често радикалније у својим захтевима и неслагањима. Прекретницу у појачању репресије у Главњачи представља доношење Обзнане у децембру 1920. године и Закона о заштити државе у августу наредне године. Батињања и други облици физичке тортуре над притвореницима постају свакодневна појава, што, јасно је, не значи да ових појава није било у претходном

1 Мисли се на садашњи Студентски трг, који овај назив има од 1946. године. Посматрано хронолошки, од 1872. године трг се називао *Велики*, а од 1896. године *Краљев трг*. Видети: Богуновић, С. (2005) *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, Београд: Београдска књига, стр. 400.

2 Аноним, (24. 03. 1911) У полицијским подрумима: Једна посета томрука Главне Полиције у Београду, *Политика*, стр. 3.

периоду. Брошура београдског адвоката и комунисте Рајка Јовановића, „Главњача као систем”, покушала је да укаже на све репресивне мере које је власт предузимала против политичких противника. Према Јовановићу, само је у току 1921. године кроз Главњачу прошло око 15.000 радника. Од техника мучења и злостављања издвојио је: разне врсте ба-тињања, укључујући и табане (тзв. фалака), затварање притворених у оцаке, сексуално злостављање притвореница и друге страхоте. Указујући на некажњивост полицијских агената и полицајаца-затворских радника, Јовановић је закључио да је београдска Главњача само „матича” и да су свуда њене „филијале”.³

Случај који је Главњачу пласирао у новине средином 20-их година и који је уздрмао јавност била је смрт Љубице Љубичић, будући да је постојала основана сумња да је двадесетдогодишња девојка преминула од последица пребијања у полицији.⁴ Наиме, ова „врло мирна и повучена” девојка радила је у Фабрици текстила која је 1. априла 1924. године поднела пријаву о крађи 25 метара платна. Осумњичена од стране шефа продавнице за крађу, полиција ју је истог дана у вечерњим часовима привела. Пошто је негирала кривицу и клела се да о крађи платна не зна ништа, приведена је у београдску Главњачу. Међутим, већ 4. априла спроведена је у притворско одељење болнице да би за пар сати била пребачена на хируршко одељење Државне болнице. Пацијенткиња Анка Т. и болничарка Станемирка Јечменица изјавиле су да је Љубичићева донета на одељење скоро полумртва. „Изгледала је страшно: лево око било јој је изашло за читавих пет сантиметара из дупље и било је сво крваво. Више њега, баш изнад обрве била је велика рана коју је било страховито погледати. Лице јој је било унакажено од још свежих повреда, а по целом телу била је модра. Уста су јој била пуна усирене крви и неопрана, а готово сви предњи зуби били су јој пољуљани. Коса изнад ране почупана, те се види гола лобања.” Доктор Митровић одмах је уочио и маснице „које су прелазиле у широким пругама преко целих леђа, преко плећа и рамена. Нарочито су јој биле грозне маснице по слабинама.”⁵ Од задобијених повреда Љубица готово да није могла ни да говори, само је у бунилу понављала да није

3 Јовановић, Р. (1928) *Главњача као систем*, Загреб: Заштита човјека, стр. 10.

4 Аноним, (20. 04. 1924) Тајне београдске главњаче, *Политика*, стр. 5; Аноним, (22. 04. 1924) Смрт Љубице Љубичић: полиција демантује, али сви знаци говоре да је Љубица Љубичић претучена у београдској Главњачи и од тога грозном смрћу умрла, *Политика*, стр. 3.

5 Аноним, (23. 04. 1924) Шта каже жена која је с Љубицом била и у затвору и у болници, *Политика*, стр. 5.

крива и молила да је не туку.⁶ Несрећна девојка преминула је истог дана а др Поповић, који је примио девојку, одмах је писао суду и тражио обдукциони налаз, изразивши јасну сумњу да је девојка преминула од последица физичке тортуре. Случај је брзо доспео на насловне стране, полиција се нашла на удару тако да је министар унутрашњих послова повео „енергичну истрагу”, вршећи притисак на медије да *тачно* извештавају. Међутим, обдукциони налаз утврдио је да је смрт Љубичићеве наступила насилно и да је последица озледа. Када је јавност, шокирана и узнемирена, поставила питање где је и како Љубица задобила повреде, полиција је давала различите изјаве – од те да је Љубица боловала од епилепсије те да се повредила при паду, иако је *Политика* писала да има сведоке који знају имена Љубичиних мучилаца, све до тога да је била дрска при хапшењу и да је одбијала да се легитимише, као да ниједан жандарм није тукао ухапшену нити видео неког колегу да је туче.⁷ Са друге стране, Фабрика текстила послала је саопштење *Политици* да Љубица Љубичић никада није била запослена у њиховој фабрици, као и да им никада није нестало платно нити да су поднели пријаву поводом крађе. Иако је Управа града Београда имала податак да је Љубица две пуне године радила у овој фабрици, случај је тиме затворен.⁸

У међувремену се друга девојка, Лепосава Петровић, студенткиња фармације из Пожаревца, отровала у Загребу, 30. априла 1924. године. Овај случај не би привукао пажњу да се по Загребу није пронела прича о томе да је за смрт ове девојке такође крива полиција, односно „одељење за чување морала”. Укратко, загребачка полиција издала је саопштење да је пријављена извесна Лепосава Петровић, која је имала љубавну аферу са ожењеним мушкарцем и од кога је имала финансијску корист, у циљу да се породица овог мушкарца сачува од пропасти. Легитимисана је и у полицију одведена погрешна особа истог имена и презимена, али је представник полиције изјавио да се „није десило ништа што би је могло толико потрести да себи одузме живот”.⁹ У исто време, чуле су се гласине како је ожењени мушкарац заправо син једног министра, чија љубавница је била извесна артисткиња. У сваком случају, чињеница је да се студенткиња

6 Аноним, (20. 04. 1924) Тајне београдске главњаче, *Политика*, стр. 5.

7 Аноним, (24. 04. 1924) Убиство Љубице Љубичић: полиција упола признаје, *Политика*, стр. 3.

8 Аноним, (22. 04. 1924) Смрт Љубице Љубичић: полиција демантује, али сви знаци говоре да је Љубица Љубичић претучена у београдској главњачи и од тога грозном смрћу умрла, *Политика*, стр. 3-4.

9 Аноним, (05. 05. 1924) Смрт Лепосаве Петровић, *Политика*, стр. 5.

Лепосава јавила у полицијску станицу, где је провела два сата, након чега је пуштена. Брату је признала да је подвргнута санитарском, односно гинеколошком прегледу. Међутим, од тада су започели нервни напади; девојка више није напуштала своју собу. Отровала се морфијумом и преминула.

Ова два случаја нису показала само сву страхоту третмана девојака у полицији и њихову рањивост, већ и спремност женских организација да укажу на пропусте, често фаталне и са трагичним исходом, који су извршени над женама од стране представника полиције широм земље. Удружење студенткиња београдског универзитета организовало је збор 11. маја 1924. године најпре поводом смрти колегинице, Лепосаве Петровић, али се и те како осврнуло и на случај Љубице Љубичић. Премда им Загребачко удружење студенткиња није одговорило на молбу да истовремено одрже збор, београдске студенткиње су инсистирале да се пошаље јасна порука да полиција мора престати са вршењем насиља над ухапшенима и притворенима, без обзира на пол.¹⁰ Био је ово важан моменат у историји женске еманципације у доба Краљевине, јер је једна женска организација јасно устала против конкретне системске проблема у држави. Притисци јавности резултирали су изјавом тадашњег министра унутрашњих послова, радикала Милана Сршкића, да је лично наредио „најенергичнију истрагу” и обећао да ће се применити „пуна законска мера према кривцима, ако истрага буде утврдила да их има”.¹¹ Нажалост, кривци никада нису утврђени.

Као последица убиства Љубице Љубичић може се сматрати и спремност других притвореника да проговоре о тортури у београдској Главњачи. Тако је изванредан број људи притворених у Главњачи успео да у *свет* протуре писмо „ма коме листу” у нади да ће јавност сазнати за њихове недаће. Тако је Политика извештавала да ова група мушкараца није добијала храну од 8. до 11. маја, као и да су жандарми бр. 05 и 72 тукли извесног Душана Стефановића Шофера.¹² Колики је страх обичан човек имао од Главњаче, најбоље сведочи случај Атанасија Требунова, који је дошао из Баната са супругом у Београд како би пронашли посао и извор прихода. Међутим, већ првог поподнева су приведени од стране жандарма будући да нису имали легитимације. Услед великог страха од злостављања у Главњачи, Атанасије је покушао да

10 Аноним, (12. 05. 1924) Београдске студенткиње против полиције, *Политика*, стр. 5.

11 Аноним, (24. 04. 1924) Изјава управника града о убиству Љубице Љубичић, *Време*, стр. 12.

12 Аноним, (11. 05. 1924) Притвореници у Главњачи, *Политика*, стр. 7.

се убије скочивши у Саву, али су жандарми и лађари успели да га спасу.¹³

Наредна три министра унутрашњих послова, Настас Петровић, Божидар Максимовић и Велимир Вукићевић, као представници Народне радикалне странке нису се хватали у коштац са проблематиком третмана притвореника и притвореница у Главњачи. Међу њима се нарочито негативно истакао Максимовић звани Божа Кундак, који је више пута силом гушио радничке штрајкове и студентске демонстрације.¹⁴ Када се Антон Корошец из Словенске људске странке нашао на челу поменутог министарства фебруара 1928. године очекивања су била велика. Корошец није порекао постојање „најгорих злоупотреба”, обећао је детаљну истрагу Главњаче изјавом да се притвореници држе „у нездравим и нехигијенским просторијама у подруму” у коме има места за до 70 људи, с тим да у време рације број досеже и пет стотина.¹⁵ Неретки су били и изговори да је општа ситуација у земљи тешка, да су у лошем стању и болнице, које су свакако прече од затвора.¹⁶ Међутим, истрага поново није покренута.

Колико је застрашујући симбол репресије Главњача постала сведоче и искази притворених по другим притворским или затворским јединицама широм Краљевине. На пример, притвореници загребачке полиције су се 20-их година жалили на застрашивање својих агената који су говорили да је Београд „црна точка” и да ће бити страховито тучени у Главњачи, ако тамо заврше.¹⁷

Судска пракса у Краљевини СХС и потом Југославији захтевала је да се оптужбе за полицијско злостављање морају поткрепити потврдама лекара, које је најчешће било немогуће добити.¹⁸ Чак и када би лекар прегледао притворенике, углавном би негирао постојање било каквих повреда

13 Аноним (15. 05. 1924) Страх од Главњаче, *Политика*, стр. 5.

14 Важио је за дворског радикала и брутално се обрачунавао са противницима монархије и централистичког уређења државе. Видети: Перипшић, М. (2002) *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2011*, Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије, стр. 308–309.

15 Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. (07. 03. 1928), Београд: Штампариа Владете С. Јанићијевића, стр. 24.

16 Аноним (25. 11. 1927), нав. дело, стр. 38.

17 Iskaz Stjepana Matekovića pred Državnim sudom za zaštitu države od 2. 5. 1930., AJ, 135–41–2264/29. 84; Iskaz Ivana Bana pred Državnim sudom za zaštitu države od 3. 5. 1930., AJ, 135–41– 2264/29. 85; Iskaz Albina Gašparca pred Državnim sudom za zaštitu države od 7. 5. 1930., AJ, 135– 41–2264/29.

18 Исто.

насталих као последица пребијања или другог облика физичке тортуре. Најчешће објашњење било је то да су повреде могле бити нанете на други начин или да су, пак, ранијег датума.¹⁹

Међународна јавност се такође упознала са Главњачом управо у овом периоду захваљујући француском писцу, левичару Анрију Барбису.²⁰ Иако су се тешили да је однос према притвореним лицима, према аутору, гори у Бугарској него Југославији, министри су упозоравали да се тема Главњаче експлоатише „на штету наше земље”.²¹ Штампа је писала да нас „Г. Барбис вероватно више неће посетити, јер се можда боји да страхове које ми тако љубоморно кријемо у Главњачи, не постану и за њега стварност,” премда се ипак наглашавало да је Барбис прилично претерао у својим описима.²² Чак и кад су поједини новинари писали са дозом хумора и/или сатире на ову тему,²³ било је исувише касно да се измени дубоко укореењена представа о Главњачи као мучилишту. Она је тако у потоњем периоду постала један од стожера комунистичке пропаганде.

ЛИТЕРАТУРА:

Barbusse, H. (1926) *Les bourreaux: Dans les Balkans. La Terreur blanche. Un formidable procès politique*, Paris: Flammarion.

Iskaz Stjepana Matekovića pred Državnim sudom za zaštitu države od 2. 5. 1930., AJ, 135–41–2264/29. 84; Iskaz Ivana Bana pred Državnim sudom za zaštitu države od 3. 5. 1930., AJ, 135–41– 2264/29. 85; Iskaz Albina Gašparca pred Državnim sudom za zaštitu države od 7. 5. 1930., AJ, 135– 41– 2264/29.

Stenografske beleške (07. 03. 1928), str. 25.

Svedočenje lekara dr Danijela Rajznera, univerzitetskog profesora i sudskog lekara kod Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu, od 25. 4. 1930., AJ, 135–47–108/30.

Аноним (15. 05. 1924) Страх од Главњаче, *Политика*.

Аноним, (05. 05. 1924) Смрт Лепосаве Петровић, *Политика*.

Аноним, (11. 05. 1924) Притвореници у Главњачи, *Политика*.

19 Svedočenje lekara dr Danijela Rajznera, univerzitetskog profesora i sudskog lekara kod Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu, od 25. 4. 1930., AJ, str. 135–47–108/30.

20 Barbusse, H. (1926) *Les bourreaux: Dans les Balkans. La Terreur blanche. Un formidable procès politique*, Paris: Flammarion.

21 *Stenografske beleške* (07. 03. 1928), str. 25.

22 Марковић, Р. (14. 07. 1926) У својој књизи „Целати” г. Анри Барбис говори и о нама, *Време*, стр. 5.

23 Аноним, (25. 02. 1925) Живот два Моше у Главњачи, *Политика*, стр. 4.

Аноним, (12. 05. 1924) Београдске студенткиње против полиције, *Политика*.

Аноним, (20. 04. 1924) Тајне београдске главњаче, *Политика*.

Аноним, (22. 04. 1924) Смрт Љубице Љубичић: полиција демантује, али сви знаци говоре да је Љубица Љубичић претучена у београдској главњачи и од тога грозном смрћу умрла, *Политика*.

Аноним, (23. 04. 1924) Шта каже жена која је с Љубицом била и у затвору и у болници, *Политика*.

Аноним, (24. 03. 1911) У полицијским подрумима: Једна посета томрука Главне Полиције у Београду, *Политика*.

Аноним, (24. 04. 1924) Изјава управника града о убиству Љубице Љубичић, *Време*.

Аноним, (24. 04. 1924) Убиство Љубице Љубичић: полиција упола признаје, *Политика*.

Аноним, (25. 02. 1925) Живот два Моше у Главњачи, *Политика*.

Богуновић, С. (2005) *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, Београд: Београдска књига.

Јовановић, Р. (1928) *Главњача као систем*, Загреб: Заштита човјека.

Марковић, Р. (14. 07. 1926) У својој књизи „Целати” г. Анри Барбис говори и о нама, *Време*.

Перишић, М. (2002) *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2011*, Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, (07. 03. 1928), Београд: Штампарија Владете С. Јанићијевића.

Kristina Jorgić

University of Novi Sad, Center for Gender Studies ACIMSI, Novi Sad

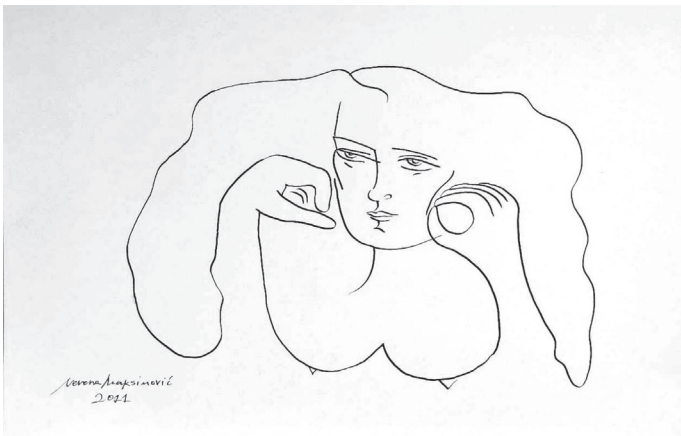
SECRETS OF BELGRADE GLAVNJAČA DURING 1920s

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF EVERYDAY LIFE
IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Abstract

The police building with the Belgrade City Administration, the notorious *Glavnjača*, was a symbol of repression and retribution against political opponents of the state regime in the Kingdom of Yugoslavia. The paper presents striking examples of dealing with non-political prisoners during the 1920s. Torture of persons with whom it was easy to identify, as they were part of the ordinary world, often attracted a lot of public attention. The case of Ljubica Ljubičić, a girl who died from the consequences of beatings in *Glavnjača* in 1924, filled the columns in the daily newspapers. Although the state showed unwillingness to deal with this issue during this period, *Glavnjača* issues have inspired engagement of various individuals and organizations, for example the Association of Belgrade Female Students.

Key words: *Glavnjača, Kingdom of Yugoslavia, prisoners, newspaper, 20th century*

Невена Максимовић, Девојка 1, цртеж, 2011.